

СИНКРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Постнаціональна ера, у яку внаслідок глобалізації ввійшло сучасне суспільство, зумовлює становлення епохи ліберального глобалізму та зменшує роль нації. Як наслідок, ідеологія динамічного консерватизму, що обґрунтовує розвиток на етнічній основі, стрімко втрачає свою силу. Стверджується, що національний етнічний фактор являтиме собою явище світової історії, що відходить. І нібито особливу цінність матимуть не окремі держави, а наднаціональні інститути та космополітичні ідеології. Вказані процеси зумовлюють певні завдання перед сучасною юридичною наукою. Перш за все, у сфері підходів до розуміння основоположних категорій юриспруденції, таких як «держава» і «право». Тут ми маємо не лише теоретичний інтерес у підходах до розуміння права, але і певні прикладні аспекти, так, приміром, питання збереження національних правових традицій, а відповідно і підвищення ролі національної держави у світових глобалізаційних процесах, безпосередньо пов'язано із з'ясуванням природи права, історичних умов його формування та розвитку, відбитку етнічних традицій та звичаїв у правовому регулюванні. Всі ці питання досліджуються в рамках історичної школи розуміння права та її новітнього синкретико-історичного підходу.

Мета статті. Для встановлення сутності синкретико-історичного підходу як розвитку історичного типу праворозуміння необхідно проаналізувати такі категорії, як «синкретика», «праворозуміння», «історична школа права».

Основний матеріал. Синкретика, поряд з метафізикою і діалектикою, являє собою один з видів філософської логіки. Термін «синкретика» використовується також для позначення взаємозв'язку між різними елементами світогляду, цивілізації та культури. У системології і теорії систем синкретика виступає як методологічна філософська основа осмислення, вивчення та застосування системного підходу.

Синкретика як нова філософська логіка була вперше представлена Сергієм Федосіним в монографії «Основи синкретики. Філософія носіїв». Саме слово «синкретика» було утворено автором від грецького *synkretismos* — з'єднання, об'єднання. Якщо метафізику вважати першим етапом розвитку логіки філософії, діалектику — другим етапом, то синкретика являє собою третій етап. Неминучість появи синкретики впливає з того, що абсолютизація однієї або ряду категорій в рамках метафізичної або діалектичної логіки призводить до філософських систем, відірваних одна від одної. В результаті філософія розділяється на окремі напрями, які протистоять один одному.

Синкретика пояснює походження, еволюцію та взаємодію філософських категорій, виявляє їх відносність, що дає можливість незалежно оцінити сутність будь-якої філософської системи і її місце в філософії. Завдяки синкретиці стає

можливим проникнути в самі основи логіки філософії, в визначення категорії як такої, передбачити можливу повноту законів філософії, їх достатність, необхідність появи нових законів і принципів, вказати способи їх побудови, а в підсумку — отримувати нові знання.

Синкретика за своїм змістом формулюється як багатозначна філософська логіка, в рамках якої за основу беруться не окремі категорії, як в метафізиці, не полярно-протилежні категорії, як в діалектиці, а вся сукупність категорій як ціле [1, с. 74].

Наступною категорією виступає «праворозуміння». В залежності від праворозуміння складається та існує правова реальність. У праворозумінні відображуються уявлення людей щодо особи і суспільства, нормативних і духовних цінностей, які використовуються ними. Фактично це процес пізнання права.

Під пізнанням в гносеології розуміється творча діяльність, що формує знання. Пізнавальна діяльність включає в себе такі елементи: відчуття, сприйняття, уявлення і поняття [2, с. 88]. Таким чином, запропоноване як сутнісна ознака «пізнання» поглинає собою іншу сутнісну ознаку — «сприйняття» права, оскільки пізнання можливе тільки через сприйняття.

Але більш широкий зміст категорії «пізнання», по відношенню до решти, ще не означає, що пізнання є одним з єдиних сутнісних ознак, що показують специфіку праворозуміння. Часто під праворозумінням мають на увазі окремі елементи структури пізнання права: сприйняття права та окремих правових явищ, уявлення про право та поняття права. Саме ці окремі елементи пізнавальної діяльності беруться до уваги при використанні категорії «праворозуміння».

М. І. Байтіним було сформульовано підхід, відповідно до якого праворозуміння розглядається як «наукова категорія, що виражає процес і результат розумової діяльності людини, та включає в себе пізнання права і його оцінку як цілісного явища» [3, с. 17].

На підставі даного підходу праворозуміння пропонується розглядати у двох аспектах.

По-перше, як специфічній соціальний процес наукового пізнання права, його сутності, обґрунтування, провідних принципів і ознак.

По-друге, як наукова категорія, що стала результатом суспільної діяльності, наукової активності і зайняла своє місце в науці правознавства.

Таким чином, праворозуміння в широкому сенсі може розглядатися як інтелектуальна діяльність, спрямована на пізнання права; окремі елементи пізнавально-правової діяльності (сприйняття правових явищ, уявлення про правові явища і права в цілому, та ін.).

Н. Д. Железнова досліджує праворозуміння в діяльнісному аспекті і пропонує ототожнювати його з терміном «пізнання права» і розглядати як «особливий спосіб соціальної діяльності, спрямований на пізнання загальних закономірностей функціонування права, на представлення отриманих знань у формі наукового (логічно і об'єктивно істинного) знання, а також на впровадження утворених теорій і концепцій як загальноновизнаних підстав правових прак-

тик, реалізований особливими (науково-правовими) соціальними інститутами та суб'єктами у специфічній формі і з застосуванням спеціального (науково-правового) інструментарію пізнання (методу)» [4, с. 13].

Найбільш ґрунтовно сутність категорії «праворозуміння» сформульовано вченими Одеської школи права. Праворозуміння — центральна категорія юриспруденції, яка відображає процес і результат осягнення права та виступає як розумова діяльність людини по пізнанню права, оцінки і відношення до нього як до цілісного соціального явища [5, с. 59].

Поняття права являє собою сукупність цілого ряду абстрактних визначень, які виробляються в результаті вивчення всіх його сторін і проявів. Отже, не тільки можливі, а й необхідні різні визначення права, і поняття права не зводиться до жодного з них. Поряд з визначеннями, що фрагментарно характеризують право, наука і практика потребують загального визначення поняття права.

Саме тому вирішення питання, пов'язаного з формулюванням визначення права, має суттєве значення для подальшого дослідження правових явищ, виявлення закономірностей і перспектив розвитку права, а так само для розвитку відповідної правової теорії в цілому. У цьому зв'язку В. С. Нерсисянц зазначає: «Як у сімені дано певне майбутнє рослини, так і в понятті права в науково-абстрактному вигляді міститься певна правова теорія, теоретико-правовий зміст та суть певної концепції (і типу) вчення про право. Якщо, таким чином, поняття права — це стисла правова теорія, то правова теорія — це розгорнуте поняття права. Адже тільки якесь цілісне вчення про право (у вигляді певної концепції філософії права або юриспруденції) здатне дати систематичне і повне розкриття поняття права у вигляді відповідної наукової теорії» [6, с. 133].

Складність феномену права зумовлена його антиномічною структурою. Елементами антиномічності у структурі права є духовне, або ідеальне, і чуттєве. Протиставлення автономії та гетерономії, належного (нормативного) і суцього (фактичного), або духовно заданого і фактично даного, індивідуального і типового, динамічного і статичного, «права» і «сили», задалегідь фіксованого права і живого права, норм і «нормативних фактів», метафізики і позитивізму, права як необхідної передумови чи форми суспільного життя і права як наслідку цього ж суспільного життя, — всі подібні протиставлення у сфері права мають суттєве значення, і не подолавши такі протилежності, неможливо досягти адекватного бачення феномену права в цілому [7, с. 122].

Неможливо пізнати соціальне явище, зокрема й право, не зрозумівши його значення і не будучи при цьому піднесеним до одухотвореної реальності, прояви якої співвідносяться між собою як окремі елементи «гештальту», істинної ієрархії цінностей, але не як причина і наслідок. За такого підходу має місце соціологічне вивчення втілення у реальності позачасових, апріорних сутностей і цінностей, що заперечує абсолютизацію методу причинно-наслідкового зв'язку в соціології.

У будь-якого народу правом первісно вважається те, що фактично тривалий час і постійно повторюється або здійснюється усіма як таке. Звідси й виника-

ють звичаєві норми і водночас самі вони стають уже авторитетними веліннями суспільства, тобто правовими нормами. Іншим прикладом «живого права», яке фактично уже діє у суспільстві, є договори.

Право як особлива система юридичних норм і пов'язаних з ними правових відносин виникає в історії суспільства через ті ж причини і умови, що і держава. Процеси виникнення права і держави йдуть паралельно. Разом з тим у різних народів і в різні епохи правотворення мало свої особливості, проте існують і загальні закономірності. Саме ці аспекти досліджуються історичною школою права.

Положення історичної школи, які полягають у трактуванні правових інститутів як особливих соціальних явищ, які історично закономірно виникають, функціонують і розвиваються в єдиному процесі життя народу, відіграли значну роль на розвиток правових учень [8, с. 113].

Головна ідея історичної школи права полягає в тому, що право — не просто абстрактний комплекс норм, а «жива» і «реальна» складова соціального і економічного устрою суспільства. Головною в історичній школі була проблема правоутворення чи правогенезу [9, с. 137].

Представники цього напрямку вважали, що для правильного розуміння і розвитку державно-правових явищ визначальне значення має вивчення та осмислення їхнього історичного розвитку. У центрі уваги історичної школи права, що виникла і розвивалась як своєрідна реакція на Велику французьку революцію, знаходилися проблеми історії, традицій і, головне, само поняття народу. Базовим було поняття народу та народного духу, або духу історії. У розумінні представників історичної школи права народ — це єдність окремих осіб, що базується на органічних зв'язках між станами і групами суспільства. Дух народу виростає з традиції та формується упродовж віків. Саме тому він є визначальним у правотворчих процесах. З поняттям народу тісно пов'язаний антиіндивідуалізм, характерний для представників цього напрямку правової думки [10, с. 37].

Основою концепції представників історичної школи права було твердження про зумовленість позитивного права низкою об'єктивних факторів. Позитивне право не є якоюсь виключно теоретичною конструкцією, що твориться у процесі правотворчої діяльності законодавчих органів. Право, яке діє у суспільстві, — це не тільки сукупність приписів уповноважених на те органів держави. Право як публічне, так і приватне, складається саме собою, воно створюється суспільним розвитком, як мова та звичаї [11, с. 94].

Представники історичної школи права вважали, що призначенням діючих у суспільстві юридичних інститутів є закріплення реально існуючого порядку таким, яким він є. Позитивні закони не можуть боротися зі злом, яке трапляється в житті. У кращому випадку вони можуть сприяти впорядкуванню звичаєвого права і політичної структури, які формуються природно-історично під впливом тих перетворень, що відбуваються з народним духом. Законодавець, отже, повинен прагнути максимально точно виразити «загальне переконання нації», закріпити його у правових нормах [12, с. 105].

Достатньо цікавим є розглядання історичного фактору у економічній науці. Представники німецької історичної школи, такі як Б. Гильдербрандт та К. Кніс, стверджують, що людина в системі економічної теорії є таким егоїстом, який має почуття солідарності та справедливості. К. Маркс наполягав на суспільній сутності людини, поведінка якої визначається відповідними умовами в суспільстві, тому головними діючими особами є капіталіст, що отримує додаткову вартість, та економічно залежний від нього робітник [13, с. 10].

Економіко-антропологічний підхід концентрує свою увагу на загальнолюдських, стійких природних, антропокультурних та особистісних якостях *Homo economicus*, узятих в її суспільно-історичній плинності та світоглядній системі архетипів. Вона базується на засадах філософської рефлексії та господарсько-виробничих знаннях у певному типі культури, а також на антропологічних параметрах людського образу в економічному бутті. Складність наукового вирішення сформульованих проблем полягає в тому, що спроба розв'язання всієї багатогранності людської поведінки спираючись виключно на принципи моделі «*Homo economicus*», основу якої складає цільова раціональна дія людини, яка відповідає принципу корисності та економії зусиль, є неможливою [14, с. 68].

Людська діяльність характеризується насамперед доцільністю. Коли людина ставить перед собою мету, то керується не тільки потребами, але й інтересами, які є вираженням залежності задоволення потреб від соціальних умов буття. Інтерес виступає як культурно обумовлене вибіркове відношення до об'єктивно існуючих можливостей разом з установкою на задоволення потреб. Потреби, інтереси, мотиви поведінки людини завжди культурно обумовлені.

Спершу в історії формувався народ, і тільки згодом на його основі витворювалися стани та права особи. Людина є продуктом середовища, тієї цілості, яка витворила та охоплює її, тобто народ [15, с. 232].

Відповідно при формуванні уявлень щодо сутності та природи права необхідно враховувати і особливості національного (народного) духу.

Висновки. Потребам більш адекватного осмислення права у сучасний період відповідає синкретико-історичний підхід, який ґрунтується на історичній школі права. Він дозволяє вченим виробити узагальнений, синтезований погляд на еволюцію права, де предметом уваги є не якась одна сторона цього феномену, а сукупність всіх варіантів — матеріально-економічного, політичного, ідейного, релігійного, культурного, морального, естетичного — в їх історичному розвитку, єдності, переривчастості і безперервності, необхідності та випадковості, взаємодії вищого і нижчого, складного і простого і т. д.

Сутність синкретично-історичного підходу розкривається у виявленні змісту феноменів держави і права, у їх об'єктивній історичній ретроспективі, із обов'язковим урахуванням національної свідомості і самобутності окремого народу.

Право є об'єднуючим та системоутворюючим елементом гармонійного співіснування людства. Історична школа права у її «синкретико-історичному» підході обґрунтовує, що саме право постає відображенням природного розвитку людини, суспільних відносин.

Право є унікальною системою подолання етноцентричного погляду на життя та світ, встановлення відносин та правових контактів із людьми, що є представниками різних правових культур та правових систем, із умовою збереження останніми традицій національної ментальності.

Право, подібно мові, виникає, розвивається та удосконалюється від більш грубих і примітивних форм до найбагатшого арсеналом засобу комунікації, механізму встановлення формальної рівності, справедливого та «розумно-необхідного» обмеження і здійснення свободи.

Право є природним, притаманним «людині-розумній», певному народу та людству в цілому явищем. Воно виступає характеристикою, засадою віднесення живої істоти до соціального кола. Праву людина має підкорятися, лише вона його розуміє, змінює, здійснює та використовує для організації свого існування.

«Синкретико-історичний» підхід до пізнання права враховує не тільки особливості виникнення та існування права окремого народу, але й особливості виникнення права кожного народу, планетарного права, розглядає право як антропологічну цінність в цілому. Розуміння правопорядку як єдиної, та «єдино-прийнятної» форми сучасного співіснування індивідів.

Особлива роль синкретично-історичного підходу проявляється на фоні сучасних процесів глобалізації та інтеграції, коли культурно-етичні надбання та традиції національних держав помірно зникають та заміщуються новими універсальними імперативами та моделями. Саме у такій ситуації використання синкретично-історичного підходу дозволяє не тільки наблизитися до розуміння права, але й зберегти правову традицію певного народу.

Література

1. Федосин С. Г. Основы синкретики. Философия носителей. — М., Эдиториал УРСС, 2003. — 464 с.
2. Айдинян Р. М. Система понятий и принципов гносеологии. Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. — 230 с.
3. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов: СГАП, 2001. — 416 с.
4. Железнова Н. Д. Правопонимание и судебная практика: теоретические проблемы взаимодействия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001. — 31 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. — О.: Феникс, 2011. 436 с.
6. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля. М.: Юрист, 1998. — 350 с.
7. Дудченко В. В. Роль нормативних фактів у сучасному праворозумінні. / В. В. Дудченко // Право України, 2010, № 4. — С. 121–127.
8. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник / Одеська національна юридична академія. — О. : Юридична література, 2003. — 336 с.
9. Мамут Л. С. Анализ правогенеза и правопонимания. Историческое в теории права. Тарту, 1989. — 137 с.
10. Новгородцев П. И. Историческая школа юристов / Санкт-Петербургский ун-т. — (Классики истории и философии права). — СПб. : Лань, 1999. — 192 с.
11. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: Підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл. — Х. : Консум, 2004. — 431 с.
12. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. — 3-тє вид., змін. й доп. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 228 с.

13. Наукові записки КУТЕП: щорічник / ред. В. К. Федорченко. — К. : Український центр духовної культури. 2011. Вип. 10 : Серія: філософські науки. — К. : Український центр духовної культури, 2011. — 278 с.
14. Поланьї К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени/Пер. с англ. А. Васильева и А. Шурбелева, под общ. ред. С. Е. Федорова. СПб.: Алетейя, 2002. — 320 с.
15. Козінцев І. П., Козаченко Л. М. «Хрестоматія з правознавства». — 2-ге вид., доп. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 704 с.

Анотація

Быкова Я. А. Синкретико-історичний підхід у сучасному праворозумінні. — Стаття.

В статті розглядаються істотні характеристики синкретико-історичного підходу у рамках історичної школи права. Особлива увага була приділена поняттям: синкретика, праворозуміння, національна самобутність.

Ключові слова: праворозуміння; історична школа права; синкретико-історичний підхід; юридична антропологія; національна правосвідомість.

Аннотация

Быкова Я. А. Синкретико-исторический подход в современном понимании. — Статья.

В статье рассматриваются существенные характеристики синкретико-исторического подхода в рамках исторической школы права. Особое внимание было уделено понятиям: синкретика, понимание, национальная самобытность.

Ключевые слова: понимание; историческая школа права; синкретико-исторический подход; юридическая антропология; национальное правовое сознание.

Summary

Bykova Jane. Sinkretiko-historical approach in the modern understanding of law. — Article.

The article is devoted to the essential characteristics of sinkretiko-historical approach in the historical school of law. Special attention was paid to the notions of sinkretika, law, national identity.

Keywords: understanding of law; historical school of law; sinkretiko-historical approach; legal anthropology; national legal consciousness.

УДК 342.92:340.142

А. А. Пархета

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРЕЦЕДЕНТУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Реформування вітчизняної правової системи ставить нові завдання перед наукою теорії держави і права. З врахуванням сучасної динаміки права потребує переосмислення і оновлення понятійно-термінологічний апарат вітчизняної юриспруденції. Зокрема, необхідно домовитися про однозначне розуміння ключових термінів юриспруденції, одним з яких є прецедент. Вітчизняна правова доктрина у вирішенні питань джерел права, як правило, виходить з постулату про приналежність правової системи нашої країни до романо-германської пра-